

ZÜLFİYƏ AĞAYEVA
Bakı Dövlət Universiteti
zuluaqa032@yandex.ru

“ƏT-TÖHFƏT ÜZ-ZƏKİYYƏ FİL-LÜĞƏT-İT TÜRKiYƏ”DƏ İŞLƏDİLƏN QAN QOHUMLUĞU İLƏ BAĞLI TERMİNLƏR

Açar sözlər: Türkoloji dilçilik, Ət-töhfə, Azərbaycan dili, qohumluq terminləri, qan qohumluğu.

Key words: Turkology linguistics, Et-tohfe, Azerbaijani language, terms of relationship, blood relationship.

Ключевые слова: Тюркологическая лингвистика, Ат-тухфа, Азербайджанский язык, термины родства, кровное родство.

Türkologiya tarixində leksikoloji tədqiqatlar önəmli rola sahibdir. Leksika müasir türk dilləri üçün qiymətli sərvətlərdən biridir. Belə ki, bu qiymətli sərvətdə türk xalqlarının tarixi, etnomədəni dəyərləri qorunub saxlanılmışdır. Lüğət tərkibi xalqın tarixini, həyat şəraitini, inkişaf səviyyəsini, məşguliyyətini əks etdirir. Xalqın təsərrüfatı, sosial, ictimai və mədəni həyatı, məişəti dəyişdikcə və inkişaf etdikcə onun dilinin lüğət tərkibi də mürəkkəbləşir və zənginləşir. Dilin leksik-semantik sisteminin öyrənilməsi hər zaman Azərbaycan alimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. “Ət-töhfət üz-zəkiyyə fil-lüğət-it türkiyyə” əsərinin və Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi müxtəlif səciyyəli və fərqli semantikalı sözlərdən təşkil olunur. Dilin leksik quruluşunun tədqiqində bu mövzunun öyrənilməsi həm dil tarixinin, həm də o dildə danışan xalqın tarixinin, həyat tərzinin, mədəniyyətinin, etnoqrafiyasının və s. öyrənilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. “Ət-töhfət üz-zəkiyyə fil-lüğət-it türkiyyə” XIV əsrdə ərəblərə türk dilini öyrətmək məqsədi ilə yazılmışdır (Bundan sonra “Ət-töhfə”). Lüğətin harada, hansı tarixdə və müəllifi haqqında ətraflı məlumat olmasa da, əlyazmanın ilk səhifəsində olan iki sətirlik qeyddən və son səhifədə istifadə edilən ifadələrdən h. 829 (m. 1425) tarixindən əvvəl yazıldığını söyləyən mütəxəssislər də vardır. “Ət töhfə” əsəri ərəbcə-türkcə lüğət və qrammatikadan ibarətdir. Lüğətdə əvvəlcə ərəbcə sözlər verilir, sonra onların bir, bəzən də daha çox türkcə qarşılıqları göstərilir. İki səhifəsi əksik olduğu qeyd edilən əsərin lüğət hissəsi ilk 39 vərəqdə (78 səhifə) sözlər ərəb dilçilik məktəbinin qaydasına uyğun olaraq əlifba sırasına uyğun olaraq əvvəlcə adlar, sonra feillər olaraq sıralanıb; türkcə olan sözlər qırmızı, ərəbcə kəlimələr isə qara mürəkkəblə yazılmışdır. Bəzi mənbələrdə lüğətdə 3000-ə yaxın sözün olduğu eyd edilsə də, bəzi mənbələrdə sözlərin sayının 3600-ə çatdığı qeyd edilir. M.S.Kumanlı “Ət-töhfə”də verilən sözlərin bölgüsünü belə aparmışdı:

Qohumluq terminləri; Rənglər, Xəstəliklər, Organlar, Heyvanlar, Yeməklər, Savaş alətləri, Meyvələr, Geyimlər, Feillər və s. [15, s. 1131]. Biz bu məqaləmizdə “Ət-töhfə”də işlənən qohumluq terminlərindən bəhs edəcəyik. Türk dilləri qohumluq bildirən sözlər baxımından dünyanın ən zəngin dillərindəndir. Qohumluq bildirən sözlər ən qədim türk leksik qatına aiddir. Bu tipli sözləri türkoloji dilçilikdə ənənəvi olaraq çox vaxt “qohumluq terminləri” də adlandırırlar. Qohumluq münasibətlərini bildirən terminoloji vahidlər türk dillərinin lüğət tərkibinin mühüm bir hissəsini təşkil edir və ümumtürk xarakterlidir. Türk dillərində qohumluq terminlərinin yaranma tarixi bu və ya digər türk xalqının ictimai həyatı, mentaliteti, məişəti, mədəniyyəti, adət-ənənələri və s. ilə sıx bağlıdır. Türk dillərində qohumluq terminlərinin əsas hissəsi onların müxtəlif qollara ayrılmasından xeyli əvvəllər yarandığından, türk dillərinin lüğət fondunda müasir dövrümüzə qədər bu tipli sözlər əsasən mühafizə olunmuş, sabit qalmışdır.

“Ət-töhfə”də də qohumluq terminlərinə rast gəlinir. Əksər tədqiqatlarda qohumluq terminləri iki əlamət üzrə təsnif edilərək araşdırılır: 1) Qan qohumluğu ilə bağlı terminlər (ata, ana, ol/oğul, kız, kardaş, kız kardaş, ikkiz, öbkə/öpke, dədə, aba, əkə); 2) Nikah qohumluğu ilə bağlı terminlər (evləndi/öyləndi, evləndirdi/öyləndirdi, arvat/epçi, xatun, ər/er, koca, kayın ana, kelin/gəlin, kuya/küeyv/güeyv/güvey/küyəgü, kızlık, kuma/koma/-kündeş, boşandı, tul).

أب - أبا [ata] - ata. Bu termin qan qohumluğuna əsaslanan ilkin terminlərdən biridir. “Ət-töhfə”də bu termin Azərbaycan ədəbi dilində olduğu kimi *ata* şəklində işlənmişdir [8, s. 3a11]. “Ət-töhfə”də *ata* sözü ərəb dilindəki أب sözünün məna qarşılığıdır, “övladı olan kişi” mənasındadır. Müasir Azərbaycan dilində də bu söz “Ət-töhfə”də olduğu kimi *ata* formasında işlədilməkdədir. *Ata* sözünə “Divanü lüğət-it-türk”də də eyni mənada və formada rast gəlinir [3, I c, s. 151]. Qədim türk dili lüğətində “ata” mənasında iki sözün işləndiyindən bəhs edilir: “1) *aba* “ata”; 2) *ata* “ata” [9, s. 1; 65]. “Türk dillərinin etimoloji lüğət”ində türk dillərində “ata” mənasında üç sözün istifadə edildiyi göstərilir. Bunlardan biri *aba* sözüdür. TDEL-də *aba* sözünün türk dillərində qədim zamandan dörd mənada işləndiyi qeyd olunur ki, bunlardan ilki “ata” mənasındadır [11, s. 54]. İkinci söz isə *ata* sözüdür. TDEL-də türk dillərində işlənən bu sözün altı mənası qeyd edilir. Onlardan birincisi elə “ata” mənasıdır [11, s. 200]. TDEL-də işlənən üçüncü söz isə *baba* sözüdür. Bu sözün lüğətdə on bir mənası olduğu göstərilir ki, bu mənələrdən biri də “ata” anlamına uyğundur [11, s. 10].

أنا - أنا [ana] – ana. Məzmun etibarilə *ana* qan qohumluğuna görə müəyyənləşən termindir. “Ət-töhfə”də bu sözə Azərbaycan ədəbi dilində olduğu kimi *ana* formasında rast gəlinir [8, s. 3a11]. Bu söz bəzən qohumluq bildirmiş, bəzən də fərqli mənada işlənmişdir. “Ət-töhfə”də *ana* sözü ərəb

dilindəki *أنا* sözünün məna qarşılığıdır, “övladı olan qadın” mənasında işlədilmişdir. M.Kaşğari “Divanı”nda bu sözün həm oğuz, həm də qıpçaq tayfalarının dilində necə işləndiyini qeyd etmişdir. O yazır ki, bu söz oğuzlarda *ana/aba*, qıpçaqlarda isə *apa* formasında olmuşdur. Bunu da qeyd edək ki, qan qohumluğu münasibətləri sistemində böyüklərin dominant rolu öz əksini *aba // apa* sözündə tapır. *Apa* sözü qədim türkcədə “ata”, “baba”, “böyük qohum” mənasını da bildirmişdir. “Türk dillərinin etimoloji lüğət”ində *apa* sözünün səkkiz mənada işləndiyi və bu mənələrdən birinin də “ana” olduğu qeyd edilir [11, s. 158-159]. Qədim türk dili lüğətində də “ana” mənasında iki sözün işləndiyi göstərilmişdir. Bunlardan biri *aba*, digəri isə *apa* sözüdür ki, onun da iki mənada işləndiyi qeyd olunub: 1) “böyük vaideynlər”, “böyük bacı”; 2) “ana” [9, s. 47]. “Ət-töhfə”nin qıpçaqca lüğət olduğunu nəzərə alsaq, görürük ki, burada *apa* sözünə rast gəlinmir, ancaq *ana* sözündən istifadə olunur.

ولد و قيل أو غل - *[ovul və ovuğl deyilir] – oğul*. Bu söz müasir türk dillərinin hamısında işlənir və müxtəlif fonetik variantlara malikdir. “Ət-töhfə”də *اربع ولد* (vələd) – övlad sözünün qarşılığı kimi verilən bu sözü B.Atalay “öl [Türkmənlər buna “oğul” deyər]” [13, s. 72]; E.İ.Fazılov “ol/oql” [10, s. 185]; G.Altürk isə “owul/oğul da deyilir” [12, s. 171] şəklində oxumuşlar. Azərbaycan ədəbi dilində isə bu söz *oğul* formasında sabitləşmişdir. Onu da qeyd edək ki, qədim dövrlərdə oğul və oğlan sözləri geniş mənada “nəsil”, “uşaq”, “övlad” mənalarını əks etdirmiş, sonra bu sözlər müxtəlif məna çalarları əks etdirərək sabitləşmişdir. *Ər oğlan, qız oğul* söz birləşmələri bunu bir daha sübut edir.

Əksər türk dillərində *oğlan-qız, oğlan-uşaq* ifadələri indi də “övlad” mənasında işlənir. *Oğul* sözünün müxtəlif birləşmələrin tərkibində işlənməsi də geniş yayılıb. Bir çox türk dillərində “nəvə” mənasında *oğlunun oğlu/qızının oğlu; qardaş oğlu, dayı oğlu* birləşmələri işlənir. Oğul və oğlan sözlərində cins əlaməti sonradan yaranmışdır. İndi *oğlan* “cavan adam, gənc” mənasında, *oğul* isə qohumluq əks etdirən söz kimi işlənir. DTS-də *oğul* sözünün “uşaq, oğlan”; “oğul”; “heyvan və quş balaları” mənələrində işləndiyini görürük [9, 364]. M.Kaşğarinin əsərində *oğul* sözü haqqında deyilir: “Oğul - Doğma-yad, hər bir uşağa «oğul» deyilir. Bu söz qaydaya zidd olaraq “oğlan” şəklində cəmlənir. Halbuki “oğullar” şəklində cəmlənməli idi. “Oğlan” sözü tək hal mənasında işlənilir” [3, s. 142]. A.N.Kononov isə oğul sözünün *oğ/öğ* “ana, nəsil, tayfa” mənalı sözlərlə bağlı yarandığını göstərir [7, s. 45]. B.Atalay və E.İ.Fazılov bu sözü öncə *ol* şəklində oxumuşlar. Müasir dövrdə bu söz qaqauz dilində *ool* formasında işlənir. Göründüyü kimi, qaqauz dilində *ğ* samitinin düşməsi ilə ikinci uzanma hadisəsi baş verir. Qaqauz dili lüğətində *ool* sözünün iki mənasına

rast gəlinir: 1) “oğul”; 2) “arı (arılar)” [14, s. 351]. T.Gülensoy qeyd edir ki, Altay dilində *oğul* sözü *uul* şəklində işlədilir.

قز - بكر [kız/qız] – qız. Ümumtürk mənşəli qohumluq terminidir. “Ət-töhfə”də rast gəldiyimiz قز sözü ərəb dilində işlənən بكر (bakira) sözünün qarşılığı kimi verilmişdir [8, s. 7b4]. Azərbaycan ədəbi dilində *qız* sözü məhz “Ət-töhfə”dəki formada işlənmişdir. DTS-də bu söz *qıs*, *qız* formalarında işlənmişdir [9, s. 447]; *Qız* 1) “qız, kiçik qız, qız uşağı”; 2) “qız”; 3) “əsir qadın, kəniz, cariyə, xidmətçi” [9, s. 449]. M.Kaşğarının lüğətində *kız* sözünə “övlad” mənasında rast gəlinir [3, s. 340]. *Kız* leksemi də *oğul* sözü kimi əvvəllər geniş mənada işlənmiş, “övlad, nəsil, uşaq” mənasını daşımış, sonralar isə əksər türk dillərində *oğul* sözünün antonimi olaraq sabitləşmişdir.

قارداش - أخ [qardaş/qardaş] – qardaş. *Qardaş/qardaş* sözü tarixən *karındaş* formasında olmuşdur. *Qarın/karın* və *daş* sözlərindən ibarət olan bu söz əksər türk dillərində “qohum”, “övlad”, “uşaq” mənalarında işlənir” [7, s. 47]. Etimoloji cəhətdən isə *karındaş* sözü (*karın-* + *-daş*) “bir qarından olan” mənasını bildirir. M.Kaşğarının “Divanü-lüğat-it-türk” əsərində də bu sözə *karındaş* formasında rast gəlinir və belə izah edilir: “Bir anadan doğulmuş iki uşağa *karındaş* deyilir, çünki “karın” sözünə “daş” ədatı əlavə ediləndə “bir qarında bərabər bulunmuş” demək olur” [3, s. 405]. DTS-də bu sözə *qarındaş* formasında eyni mənada rast gəlinir [9, s. 427]. Türk dillərinin bir çoxunda bu söz həm qadın, həm də kişi cinsinə aid edilir. Buna görə də, türk dillərində, o cümlədən, müasir türk dilində cinsləri ayırmaq üçün bu sözün əvvəlinə *kız* və *erkek* sözlərini əlavə edərək işlədirlər: məsələn, *kız kardeş*, *erkek kardeş*. Azərbaycan ədəbi dilində *qardaş* sözü (böyük və kiçikliyindən asılı olmayaraq) kişi cinsindən olan qohumluq anlayışını ifadə edir. “Ət-töhfə”də bu sözə قارداش formasında rast gəlinir. Maraqlıdır ki, B.Atalay, E.İ.Fazılov, G.Alturk bu sözü *qardaş* şəklində oxumuşlar, buna səbəb isə Osmanlı türkcəsində ق - hərfinin “kaf” adlandırılması və “q” şəklində oxunmasıdır. Başqa sözlə, əksər türk dillərində söz əvvəlindəki dilarxası kar k samitinə Azərbaycan dilində dilarxası cingiltili q samitinin uyğun gəlməsidir. Biz isə ق hərfini ərəb dilində olduğu kimi “qaf” adlandıraraq “q” kimi də oxuduq. Bizcə, bu söz *qardaş* şəklində də oxunmalıdır. Digər bir maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, “Ət-töhfə”dəki bu söz Azərbaycan ədəbi dilində eyni formada və eyni mənada işlədilir.

قز قارداش - أخت [kız qardaş// qız qardaş] – bacı. Bu qohumluq termini də məzmun etibarilə qan qohumluğuna görə müəyyənləşir. Bir sıra türk dillərində bacı sözünün sinonimi kimi *kız kardeş/karındaş/kardeş* sözləri işlənir və əksəriyyətində “kiçik bacı” mənasını ifadə edir. “Ət-töhfə”də *qız qardaş* şəklində işlənmiş bu söz ərəbcədəki أخت sözünün mənə qarşılığıdır. Azərbaycan ədəbi dilində bu sözün mənə qarşılığı *bacı* sözüdür.

F.Zeynalovun fikrincə, bəzi türk dillərində işlənən *bacanaq* (digər türk dillərində *baja*) və *baldız* (digər türk dillərində *ballız/balız/baldıs*) sözləri tarixən *bacı* sözü ilə eyni kökdən nəşət etmişdir [7, s. 47].

إكز - توءم [ikkiz] - əkiz. “Ət-töhfə”də *ikkiz* şəklində qeydə alınan bu sözə biz M.Kaşğarının “Divanü-lügat-it-türk” əsərində də rast gəlirik: “İkkiz: ikkiz oğlan = ekiz uşaq” [3, s. 198]. M.Z.Binler “Türk dünyası ailə və əqrabalıq terminləri sözlüyü”ndə bu sözü qohumluq termini kimi işləndiyini qeyd etmişdir [14, s.160]. “Ət-töhfə”də *ikkiz* formasında işlənən bu söz müasir Azərbaycan ədəbi dilində *əkiz* şəklində işlənərkəndədir. Burada söz əvvəlində *i>ə* əvəzlənməsi baş vermiş, eyni zamanda qoşasamitli *ikkiz* sözündən samitlərdən biri düşmüş və söz *əkiz* formasını almışdır.

جَدَّ - دَدَا [öbkə; dədə] – baba, dədə. “Ət-töhfə”də ərəbcə جَدَّ (cədd) sözünün qarşılığı olaraq اوبكا (öbke//öpke) sözü verilmişdir. Lügətdə eyni zamanda دَدَا sözünün altında دَدَا (dədə) kəlməsinə də rast gəlinir. Maralılı cəhət isə ondan ibarətdir ki, əsərin tərcüməsi ilə bağlı tədqiqatlarda bu sözə fərqli şəkillərdə oxunmuş və müxtəlif mənələrdə verilmişdir. Belə ki, B.Atalay bu sözü *öpke* kimi oxumuş, mənasını yazmamış, ? işarəsi qoymuş, kitabın arxasında isə bu sözün “ağ ciyər” mənasında işləndiyini qeyd etmişdir [13, s. 20, s. 226]. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, M.Kaşğarının “Divanı”nda da *öpke* sözü “ağ ciyər” mənasında işlənmişdir [3, I c, s. 186]. B.Atalaydan fərqli olaraq E.İ.Fazılov bu sözü *öbke* olaraq oxumuş, “dədə, ulu baba, əcdad” mənasında işləndiyini qeyd etmişdir [10, s. 113]. G.Altürk də “Ət-töhfət üz-zakıyyə fil lügat-it türkiyyə” üzərinə bir dil incələməsi” adlı tədqiqatında bu sözü B.Atalay kimi *öpke* şəklində oxumuş, lakin ondan fərqli olaraq “baba” mənasında işləndiyini göstərmişdir [12, s. 74]. Biz də bu sözü *öbkə* şəklində oxuyaraq, ərəbcədəki جَدَّ (cədd) sözü ilə eyni mənada, “baba” mənasında işləndiyini düşünürük. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində bu sözə rast gəlinmir. Müasir türk dillərində bu söz müxtəlif fonetik variantlarda işlənir. Belə ki, Altay dilində *öbögön* “yaşlı adam”, *öbökö* “ata, ailə”; Altay dilinin kumandi şivəsində *öbə*, *öbəgən* “yaşlı kişi”, *öbəkən* “yaşlı qadın”; xakas dilində *öbəkə* “ata, soyadı” mənələrində işlənərkəndədir.

“Ət-töhfə”də دَدَا sözünün digər mənə qarşılığı isə *dədə* sözüdür. Bu termin “ata və ya ananın atası, baba, dədə, ulu baba” mənələrini ifadə edir. Maralılı burasıdır ki, DTS-də “Ət-töhfə”də işlənən *dədə* sözünə “ata” mənasında rast gəlirik [9, s. 160]. M.Kaşğari də əsərində *dədə* sözünün oğuzcada “ata” mənasında işləndiyini qeyd etmişdir [3, III c, 209]. Onu qeyd etmək yerinə düşərdi ki, *dədə* sözü tarixən “ata” mənasını ifadə etmiş, türk dillərinin inkişafının sonrakı mərhələlərində “baba” mənasını ifadə etməyə başlamışdır. “Ət-töhfə”də *dədə* formasında istifadə edilən bu söz, müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənən sözlə fonetik cəhətdən eyni olsa da, mənəca fərqlənir. Belə ki, ADİL-də *dədə* sözünün iki mənasına rast gəlinir:

“1) “ata”; 2) “ustad aşiq, ustad” [2, I c, s. 568]. Müasir türk və Krım-tatar dillərində *dədə* sözü “Ət-töhfə”dəki – “atanın və ya ananın atası, baba” mənasında işlənməkdədir.

آبا - دَدَا // [dədə//aba] – nənə. “Ət-töhfə”də ərəbcə دَدَا (cəddə) “nənə” sözünün qarşılığı olaraq دَدَا (*dada//dədə*) sözü verilmişdir. Lügətdə eyni zamanda دَدَا sözünün altında أَبَا (aba) kəlməsinə də rast gəlinir [8, 11b11]. Əsər üzərində aparılan tədqiqatlarda bu sözün oxunuşu ilə bağlı fərqliliklər var. Belə ki, *dədə//dede* kəlməsinin oxunmasında hər kəs eyni fikirdə olsa da, دَدَا sözünün altında yazılmış أَبَا-nin oxunuşu tədqiqatlarda fərqlidir. Belə ki, B.Atalay bu sözü *ebe*, E.İ.Fazılov və G.Altürk isə *aba* şəklində oxumuşlar. Biz də bu sözü *aba* şəklində oxuyuruq. M.Kaşğari “Divan”ında bu sözün həm oğuz, həm də qıpçaq tayfalarının dillərində necə işləndiyini qeyd etmişdir. O yazır ki, *aba* sözü oğuzlarda “ana”, qıpçaqlarda isə “ay” mənasında işlənməkdədir. Karluq türkmənlərinin dilində isə bu söz “ana” mənasında istifadə olunmuşdur [3, I c, s. 158]. Bu sözə Azərbaycan dilində həm ədəbi dildə, həm də dialektlərdə təsadüf olunur. ADİL-də *aba* sözünün bir neçə mənası verilmişdir: “I. “geyim”; II.1) “ata”, 2) “böyük bacı” (hörmət üçün böyük qadına da deyilir); III. “atalar, ata-baba” [2, I c, s. 26-27].

Bu söz Azərbaycan dilinin dialektlərində də istifadə edilmişdir. Prof. E.Əzizov “Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası” adlı tədqiqatında *aba* sözünün dialektlərdə işlənmə formaları haqqında yazır: “Bu söz Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında *aba* şəklində “ana” (Təbriz, Qax), “ata” (Quba, Ordubad, Zəngilan), “böyük bacı” (Çənbərək), abay şəklində “xala” (Qax), “ləzgi qadın” (Şəki) mənalarında işlənir [4, s. 209-210]. Müəllif fikrini davam davam etdirərək dialektlərdə *aba* sözünün *a>ə* fonetik dəyişikliyə uğramış formasının da işləndiyini də qeyd edir: *əbə* “ana” (Lənkəran), “nənə” (Böyük Qarakilsə), “ata” (Zəngilan) [4, s. 210]. Onu da qeyd edək ki, *aba//əbə* xalaccada da “nənə” mənasında istifadə edilməkdədir [14, s. 10]. *Aba* sözü “Şeyx Səfi təzkirəsi”nin dilində *əbə* şəklində “Ət-töhfə”dəki kimi “nənə” mənasında işlənmişdir: *Qızın atası mundan xəbərdar olub, qızını əbələr ilə dişilərə arz etdi* [4, s. 210].

أَكَا - عَمَة [eke//əkə] – bibi. Bu söz müasir türk dillərindən yalnız qıpçaq dilində “bibi” mənasında işlənməkdədir [14, s. 113]. DTS-də “böyük bacı” mənasında rast gəlinən bu söz M.Kaşğarının əsərində *əkə* formasında “böyük bacı; ərin və ya arvadın özündən böyük bacısı” mənasında işlənmişdir [9, s.167; 3, I c, s. 171]. Ət-töhfə”də işlənən *eke* sözü müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənməsə də, dialekt leksikasında *əka//əkə* formasında bəzi sözlərin tərkibində öz əksini tapa bilmişdir. *əkabir* “yaşlı”(Bakı) [1, s. 156]. E.Əzizov tədqiqatında bu haqda yazır: “Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında *əkə* şəklində bəzi sözlərin

tərkibində iştirak edib yaxın mənaları bildirir: əkəbükə (Çənberək), əkəpükə (Qazax) “böyük, yaşlı”; əkəc “yaşlı, çoxbilmiş” (Bakı); əkəlix’ “böyüklik” (Qazax). – Əkəpükə arvassan ayıf döymü, niyə danışsən elə sözü (Qaz.) [4, s. 254].

Araşdırmamız göstərir ki, “Ət-töhfə”də rast gəlinən bütün qohumluq terminləri bu və ya digər dərəcədə Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərində cüzi fonetik və semantik dəyişmələrlə bu gün də istifadə olunmaqdadır. Fikrimizcə, bu lüğət Azərbaycan dilinin tarixinin araşdırılması baxımından dəyərli qaynaqlardan biri ola bilər.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 566s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, I c - 744 s.; II c - 792 s.; III c - 672 s.; IV c - 712 s.
3. Əskər R. Mahmut Kaşğari. “Divanü lüğət-it-türk”. 4 cildə. Bakı: Ozan, 2006, I c - 515 s.; II c - 400 s.; III c - 400 s.; IV c - 752 s.
4. Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 348 s.
5. Məhərrəmli B. Türk dillərində isim köklərində leksik-semantik inkişaf (müqayisəli-tarixi istiqamətdə). Bakı: Elm və təhsil, 2012, 418 s.
6. Zeynalov F. Qədim türk yazılı abidələri: Orta türk dövrü. Bakı: Nağıl evi: 2009, 111 s.
7. Zeynalov F. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I hissə. Bakı: MBM, 2008, 354 s.

Ərəb dilində:

8. كتاب التحفه - الزكيه في اللغة - التركيه. Türkiyə, İstanbul. Bəyazit kitabxanası, Vəliyüddin Əfəndi adına əlyazmalar bölməsi № 3092.

Rus dilində:

9. Древнетюркский словарь. Под ред. В.М.Наделяева, Д.М.Насилова, Э.Р.Тенишева, А.М.Шербак. Ленинград, 1969, 676 с.
10. Фазылов Э.И. Замечания о рукописи и языке «Ат-Тухфа» // Turcologica. К семидесятилетию академика А.Н.Кононова. Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1976, с. 334-340.
11. Севортян. Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на гласные. Москва:Издательство Наука, 1974, 766с.

Türk dilində:

12. Altürk G. “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye f’il-Lugati’t-Türkiyye” Üzerine Bir Dil İncelemesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Türk Dili Bilim dalı, Yüksek Lisans Tezi.: 2006, 326 s.
13. Atalay B. Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye, İstanbul: TDK Yay: 1945, 394 s.
14. Binler M. Z. Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Selenge Yayınlar, 2007, 504 s.
15. Kumanlı M.S. “Lûgat-i türki arabi farsı” ile ““Et-tuhfetü’z-zekiyye fî’l-lugati’t türkiyye” örneklerinden hareketle türk sözlükçülük geleneğine genel bir bakış / I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Antalya, 11-14 mayıs: 2017, s. 1125-1135.

Z Agayeva

Terms related to blood relations “Et-tohfet uz-zekiyye fil-lugat-it turkiyye”

Summary

One of the works written during the Middle Turkic period is "Et-tohfe". The author and the date of writing are not known exactly. Although many studies have been conducted on "Et-tohfe" in Turkish-speaking countries, there is almost no information available in Azerbaijan. The vocabulary of "Et-tohfe" and the Azerbaijani language are composed of different words and different semantic words.

Turkic languages are one of the richest languages in the world in terms of relationship. Terms of relationship are belong to ancient Turkic lexicology. Terminological units that express relationships constitute an important part of Turkic language vocabulary and overall

Turkic character. In this article, we've compared the terms of the blood relation in "Et-tohfe" and in Azerbaijani language. Our research suggests that terms of relationship that are found in "Et-tohfe" are used today with some phonetic and semantic changes in the Azerbaijani literary language and dialects. In our opinion, this dictionary can be one of the most valuable sources for studying the history of Azerbaijani language.

Термины, связанные к кровным родствам в «Ат-тухфат уз-закия фил-лугат-ит туркия»

Резюме

Одним из произведений, написанных в среднетюркский период, является «Ат-тухфа». Автор и дата написания точно не известны. Хотя в «тюркоязычных странах» было проведено много исследований начет «Ат-тухфа», в Азербайджане об этом практически нет информации. Словарь «Ат-тухфа» и азербайджанский язык состоят из разных слов и разных семантических слов. Тюркские языки являются одним из самых богатых языков в мире по терминологии родства. Терминология родства относятся к древнетюркской лексикологии. Терминологические единицы, которые выражают родства, составляют важную часть словарного запаса тюркского языка и общего тюркского характера. В этой статье мы сравнили терминологии кровного родства в «Ат-тухфа» и на азербайджанском языке. Наше исследование предполагает, что термины родства, которые встречаются в «Ат-тухфа» используются сегодня с некоторыми фонетическими и семантическими изменениями в азербайджанском литературном языке и диалектах. По нашему мнению, этот словарь может стать одним из наиболее ценных источников для изучения истории азербайджанского языка.

Rəyçi: Elbrus Əzizov

Filologiya elmləri doktoru, professor